

en de grasvlakte die hun gemeenschappelijke habitat is. Césaires eigen vertoog staat niet los van zijn ervaring, zijn beschrijving niet los van zijn verbeelding, zijn schrijven niet los van zijn engagement. De historicus Robin D.G. Kelley bestempelt *Discours sur le colonialisme* daarom treffend als een antikoloniale poëtica en een postkoloniaal manifest.

Rob DEVOS (Brugge)

WAT WE TOEN AL WISTEN

Geert Buelens, *Wat we toen al wisten. De vergeten groene geschiedenis van 1972*, Querido, Amsterdam, 2022, ISBN 9789021436722, € 20.

De klimaatopwarming is volgens Geert Buelens niet echt een verrassing, maar toch zijn we in snelheid genomen. Het is een complex probleem en we verwachten eigenlijk niet dat we als beschaving een terugslag krijgen. Toch was er al 200 jaar geleden kritiek op onze omgang met de natuur. Iedereen die het wilde zien, zag toen al de rooibouw en men zocht ook naar remedies. Alleen moeten we vandaag vaststellen dat alle milieuproblemen uit die tijd nog altijd bestaan. Er zijn er nieuwe bijgekomen, maar het probleem van de broeikasgassen is al sinds de 19e eeuw bekend. Het is al lang duidelijk dat de zeespiegel zal stijgen als de uitstoot niet beperkt wordt. Wetenschappelijke inzichten volstaan kennelijk niet om daadwerkelijk iets te doen. Er moet ook iets veranderen in het bewustzijn. We moeten aanvaarden dat het vooruitgangssprookje ten einde is.

1972, het jaar waarin het rapport van (eigenlijk: aan) de club van Rome verscheen, was een kantelpunt. Toen werd omzeggens de noodtoestand afgekondigd. Vanaf dan wisten we echt dat de planeet gevaar loopt. Men kan niet zeggen dat er sindsdien niets gebeurd is, maar eigenlijk is het resultaat beperkt. Het rapport heette *Grenzen aan de groei* en daar wringt inderdaad het schoentje. Het is een pleidooi voor evenwicht in plaats van groei. Maar het was ook een wake up call, een roep om het roer drastisch om te gooien. Belangrijk is dat de problemen waarmee we worstelen niet op zichzelf staan, maar een systeem vormen. Om die samenhang te vatten werd in die tijd een computermodel ontwikkeld. Het had ongetwijfeld zijn beperkingen, maar de conclusie dat de aarde eindig is, terwijl we ons juist gedragen alsof dat niet zo is, kon niet zo maar weerlegd worden.

Sinds het rapport zijn de milieuproblemen wel degelijk zichtbaar. In

datzelfde jaar werd er in Vlaanderen zelfs een populaire jeugdserie, de Kat, over gemaakt; avonturiers als Thor Heyerdahl en Jacques Cousteau toonden de vervuiling van de oceanen; er werd veel heisa gemaakt over de walvisjacht; schrijvers als Schumacher (*Hou het klein*) pleitten voor een andere economie; de milieubeweging worstelde om een politisering van de milieuproblematiek; er manifesteerde zich een heuse tegencultuur; de vredesbeweging en de natuurbeweging zochten allianties. Het was een strijd tussen diegenen die de vinger op de wonde probeerden te leggen en diegenen die er luchtig overheen wilden stappen. Ook in de Sovjet-Unie en in China verkoos men groei boven evenwicht. China voerde bij momenten zelfs een heuse oorlog tegen de natuur. Groei werd een regelrechte verslaving, of zelfs een seculiere godsdienst. Vanaf het begin werd gegokt op technologische oplossingen. De vakbonden stelden tewerkstelling boven milieu. Toen Eurocommissaris Sicco Mansholt zijn standpunt bijstelde en uiteindelijk groei in vraag stelde en pleitte tegen “een te sterke groei”, kreeg hij de communistische leider Georges Marchais over zich heen. Nixon noemde de bezorgdheid voor het milieu ooit een modeverschijnsel.

We mogen wel niet te hard van stapel lopen met ons oordeel. Veel bleef onzeker. Vanaf een bepaald moment zagen klimaatwetenschappers dat het klimaat aan het veranderen was, maar ze hadden niet genoeg kennis om te concluderen dat er onmiddellijk moest opgetreden worden. Zij sloegen niet direct alarm, maar vroegen om meer studie: *“Zelfs wie toen voorspellingen formuleerde over de klimaatverandering die, met de kennis van vandaag, spectaculair correct waren, deed dat met een opmerkelijke voorzichtigheid.”* (170). Voor hen was het mechanisme duidelijk, maar niet de richting waarin de klimaatverandering zou gaan: was het een ijstijd of opwarming? En er kwam ook een enorme lobbymachine op gang, die kost wat kost de fossiele brandstoffen wilde veilig stellen.

Een nieuwe mijlpaal was het zogenaamde Brundtlandrapport uit 1987. De Noorse premier en voorzitter van de commissie die het rapport voorbereidde, lanceerde een definitie van duurzaamheid die tot op vandaag gehanteerd wordt: voorzien in noden van vandaag, zonder gevaar voor toekomstige generaties. Het rapport waarschuwde dat de drempel die niet overschreden mag worden heel dichtbij aan het komen was. Het maakte toen al gewag van milieuvluchtelingen en pleitte voor een andere aanpak: niet opruimen, maar voorkomen.

Het heeft eigenlijk weinig geholpen. Vijftig jaar geleden was de ecologische voetafdruk niet veel groter dan de planeet kon dragen, vandaag is onze planeet bij wijze van spreken al op in juli. We hebben anderhalve planeet nodig om aan onze behoeften te voldoen. Er zijn nu al regio's die eigenlijk onbewoonbaar zijn (het Zuiden van Madagascar, laag gelegen eilanden in de Stille Oceaan). Door onze vernietigingslogica staat het ganse systeem onder een onleefbare druk. De vervuiling wordt onbeheersbaar. Reken dan maar niet op technologie. Op dat vlak zijn mirakels niet uitgesloten, maar de technologische ontwikkelingen zouden wel ontzettend vlug moeten gaan en dat valt niet te verwachten. Er zit niets anders op

dan af te kicken van onze groeiverslaving. Gelukkig is ondertussen een nieuwe generatie activisten opgestaan, maar zal dat volstaan?

Zo zou ik het goedgeschreven boek van Geert Buelens grofweg willen samenvatten. Hij noemt het een geschiedenis, maar eigenlijk is het een kroniek die minutieus inventariseert wat er in 1972 gebeurd is en hoe zich dat in de jaren daarna heeft verder gezet. Het maakt indruk te beseffen hoe lang we al weten dat een milieucatastrofe in de maak is en hoe weinig we al hebben gedaan om die tegen te houden. Geert Buelens heeft het grondig nagekeken en eigenlijk weten we het zelfs al veel langer. Vijftig jaar geleden was een scharnierjaar. Voor de publicatie van het rapport van de club van Rome moest je een beetje ziener zijn, nadien waren er eigenlijk geen excuses meer om het niet te weten.

Zelf studeerde ik begin de jaren 70 filosofie aan wat toen nog de RUG heette. In mijn herinnering had toen alleen Rudolf Boehm vrijwel onmiddellijk bij het verschijnen van het rapport van de club van Rome door wat de implicaties waren. Andere filosofen hadden enkele jaren meer nodig. En dat komt omdat hij het basisprincipe van onze samenleving vatte. Hij schreef er een boek over dat in 1974 verscheen, maar hij gaf er al een aantal jaren les over. Het komt erop neer dat in die samenleving doel en middel verdraaid worden. We concentreren ons zo op de middelen dat we het doel uit het oog verliezen. We produceren niet om te leven, maar louter om te produceren. Produceren om te produceren, om geen andere reden dan om te groeien. Zo'n economie moet onvermijdelijk op grenzen stoten, grenzen van grondstoffen en milieu.

Het rapport van de club van Rome zei in essentie niets anders. Het deed het voor die tijd op een ongewone manier, met name met computermodellen. En precies op die methodiek werd het afgerekend. Men haastte zich om de zwakke plekken te vinden en die waren er zeker. Jaren later hoorde ik een belangrijke minister beweren dat geen enkele voorspelling is uitgekomen. Maar er waren helemaal geen voorspellingen, er werd gewoon geëxtrapoleerd: als je verder doet met dit of dat, dan kom je daar uit. En als je toch iets verandert aan je gedrag, kom je iets minder ver uit. Het rapport is door velen gewoon in een lade gestoken en als samenleving hebben we verder onze staart nagelopen. Vandaag zijn de gevolgen echter duidelijk. Het zal moeite en ontzettend veel geld kosten om het tij te keren, als het sowieso nog mogelijk is. Het principe, de doel-middel-verdraaiing, moet gestopt worden, de economie moet anders georganiseerd worden. Al de rest is uitstel.

We stellen al minstens uit sinds 1972. Nog steeds hopen velen van ons dat de problemen zich wel vanzelf zullen oplossen, dat we er wel iets zullen op vinden. De gewone man en vrouw in de straat hopen daarop, maar ook vooraanstaande politici en intellectuelen. Ze gokken op technologie, maar gaan voorbij aan iets heel simpels: er zijn grenzen aan de groei. Ook duurzame groei, die grenzen toch weer eindeloos denkt te kunnen verleggen, zal de catastrofes niet vermijden. Het boek van Buelens toont dat we het al heel lang weten, het is meer dan tijd om in actie te schieten. Er zijn ondertussen gelukkig nieuwe generaties

opgestaan, die zich niet gemakkelijk laten paaien. Ze eisen voor zichzelf een toekomst op en daar hebben ze recht op.

Buelens schreef een meer dan interessante kroniek, maar hij durft vooral het vooruitgangssprookje door te prikken. Kan het echter nog in de goede richting kantelen? De Amerikanen steken een hand uit om Europa minder afhankelijk te maken van Russisch gas en zullen zelf meer gas leveren. Afgezien van het feit dat het dan nog altijd om een peulschil gaat in vergelijking met wat uit Rusland komt, is het Amerikaanse gas schaliegas. De productie daarvan is gewoon rampzalig voor het milieu. Buelens verkondigt terecht dat het vooruitgangssprookje uit is, maar de wereld blijft er tegen beter weten in met open mond naar luisteren. We weten wel dat het niet waar kan zijn, maar tussen weten en in actie komen is er een groot verschil. Ook dat blijkt uit de geschiedenis van 1972. We zitten nochtans in een noodtoestand.

Luc VANNESTE (Kortrijk)

GEDEELDE ANGSTEN

Rudi Laermans, *Gedeelde angsten. Kleine sociologie van maatschappelijke onzekerheid*, Boom, Amsterdam, 2021, ISBN 9789024444489, € 9,90.

‘Ik ben voor bijna alles bang geweest’, zo begint *Angst* van dichteres en psychiater Vasalis. Angst is een prominent thema bij psychologen, therapeuten en psychiaters. Maar, constateert Laermans, ondanks de *affective turn* in de sociologie, d.w.z. de sterke belangstelling voor de sociale rol van emoties en hun culturele modellering, missen we nog steeds een systematische sociologie van de angst. Jammer, want de individualisering van angstgevoelens is politiek en maatschappelijk niet onschuldig. De achterliggende sociale mechanismen blijven onderbelicht en onaangeraakt. Daarom dit essay, een noodgedwongen bescheiden aanzet om een sociologie van gedeelde angsten in de steigers te zetten.

Laermans penseelt een breed palet van angst als maatschappelijk fenomeen. De coronacrisis staat de hele tijd op de achtergrond. Smetvrees: angst (letterlijk) voor infecties en (figuurlijk) voor sociale besmetting. Faalangst: de vrees om niet te voldoen aan vigerende standaarden, wat leidt tot sociale afwijzing. Controleangst: de vrees dat we onze grip op de toekomst verliezen, de risico’s niet correct inschatten. Vrijheidsangst: kiezen is verliezen; autonomie is aantrekkelijk,